

«Λειτουργικές Μελέτες Ι»

του Παναγιώτη Σκαλτσή

* * *

Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται εννέα λειτουργικές μελέτες, καρπός της ερευνητικής ενασχόλησής μας με θέματα ιστορίας και θεολογίας της Λατρείας. Οι περισσότερες από αυτές είναι εισηγήσεις που έγιναν σε Επιστημονικά Συνέδρια και έχουν δημοσιευθεί ή πρόκειται να δημοσιευθούν στα Πρακτικά των Συνεδρίων αυτών. Κατά σειράν οι μελέτες αυτές είναι:

α) Η των συμβόλων αλήθεια (φαινομενολογική και θεολογική προσέγγιση), σσ. 11 –36

Στην εργασία αυτή εξετάζεται το σύμβολο ως φαινόμενο και δίδεται η ορθόδοξη ερμηνεία του συμβολικού λόγου της εκκλησιαστικής λατρευτικής μας παράδοσης. Σε μια εποχή που υπάρχει κρίση των συμβόλων και ο εικονολογικός εκκλησιαστικός λόγος είναι εν πολλοίς ακατανόητος από το σύγχρονο άνθρωπο, είναι αναγκαίος ο τονισμός του αναγωγικού, αλλά και ρεαλιστικού - αποκαλυπτικού χαρακτήρα του λειτουργικού συμβόλου, προκειμένου ο πιστός να βιώνει σωστά το περιεχόμενο της πίστης του και να κατανοεί την αλήθεια των τελουμένων στη θεία Λατρεία.

β) Η βαπτισματική αναγέννηση, σσ. 37-51

Στην εργασία αυτή αναλύεται η βαθύτερη σημασία του βαπτίσματος για την πνευματική αναγέννηση του ανθρώπου. Το βάπτισμα δεν είναι μαγική τελετουργία και κοινωνική υποχρέωση, αλλά παλιγγενεσία και γέννηση στην εν Χριστώ ζωή. Είναι ένταξη του ανθρώπου στην Εκκλησία «δια λουτρού παλιγγενεσίας και ανακαινώσεως Πνεύματος αγίου». Τονίζεται ακόμη η σημασία που έχει η προσωπική του ανθρώπου ευθύνη για τη διατήρηση της χάρης του βαπτίσματος. Δεν αρκεί το βάπτισμα για να είναι κανείς μαθητής του Ευαγγελίου, αλλά χρειάζεται και «η των θείων εντολών τήρησις». Με την ανάπτυξη των παραπάνω θέσεων και διαπιστώσεων το εν λόγω άρθρο συμβάλλει στην προβολή της σημασίας που έχει η λατρευτική εμπειρία και ιδιαίτερα η μυστηριακή ζωή σήμερα.

γ) Οι συμβολισμοί στην ακολουθία του Βαπτίσματος, σσ. 53-84

Στη μελέτη αυτή, μετά την αναφορά στο θεολογικό και σωτηριολογικό περιεχόμενο του αγίου Βαπτίσματος, παρουσιάζουμε το νόημα και το συμβολισμό των προβαπτισματικών πράξεων, όπως των εξορκισμών, της απόταξης, της σύνταξης και της ομολογίας της πίστεως.

Ακολούθως αναλύουμε τη σημασία των υλικών στοιχείων που χρησιμοποιούνται στο Βάπτισμα, όπως είναι η κολυμβήθρα, το νερό, το επορκιστό έλαιο, το μύρο, τα βαπτισματικά ενδύματα, ο σταυρός, η λαμπάδα, ο ιερός χορός, αλλά και το περιεχόμενο ορισμένων μεταβαπτισματικών πράξεων, όπως είναι ο ιερός χορός, η απόλυση και η τριχοκουρία.

Είναι γεγονός ότι η δια του Βαπτίσματος αναγέννηση του ανθρώπου προϋποθέτει και τη χρήση υλικών πραγμάτων, τα οποία αγιαζόμενα γίνονται τα ορατά σημεία της αόρατης χάριτος. Με τον τρόπο αυτό ο βαπτιζόμενος μυσταγωγείται στη νέα εν Χριστώ ζωή και κατά την πατερική έκφραση παιδαγωγείται *«προς τον εξ αναστάσεως βίον»*. Η εργασία αυτή στοχεύει ακριβώς στο να βοηθήσει τον πιστό να εμβαθύνει περισσότερο στον πλούτο της λειτουργικής μας παράδοσης και ιδιαιτέρως να κατανοήσει καλύτερα τους συμβολισμούς και το νόημα της ακολουθίας του Βαπτίσματος.

δ) Η προβαπτισματική νηστεία, σσ. 85-98

Η πριν από το Βάπτισμα νηστεία των κατηχουμένων και ετοιμαζομένων για το άγιο φώτισμα ήταν από τις βασικότερες προϋποθέσεις, προκειμένου αυτοί να ενταχθούν στο σώμα της Εκκλησίας και τη νέα εν Χριστώ ζωή.

Η μελέτη αυτή διερευνά βαθύτερα τις ρίζες και τη σημασία αυτού του γεγονότος. Ειδικότερα μελετάται η σύνδεση της προβαπτισματικής νηστείας με τις αρχαίες βαπτισματικές εορτές, όπως είναι το Πάσχα και αργότερα τα Θεοφάνεια και τα Χριστούγεννα.

Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στην τεκμηρίωση της άποψης ότι η αρχική προπασχάλεια νηστεία της μίας ή των δύο ημερών σχετίζεται άμεσα με την αρχαία προβαπτισματική νηστεία και ότι η τέλεση του βαπτίσματος επέδρασε σημαντικά στη διαμόρφωση του τυπικού του Μεγάλου Σαββάτου και αντιστρόφως. Άλλωστε Πάσχα και βάπτισμα είναι πολύ κοντά, αφού το δεύτερο είναι αντίτυπο των παθημάτων του Χριστού και βιώνεται ως συμμετοχή στο θάνατο και την Ανάστασή Του.

Αποδεικνύεται επίσης ότι οι ρίζες της νηστείας της παραμονής των Θεοφανείων βρίσκονται στην πράξη της αρχαίας προβαπτισματικής νηστείας. Έτσι η νηστεία αυτή, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη ότι των μεγάλων εορτών προηγείτο πάντοτε νηστεία, δεν έχει καμία σχέση με τη μετάληψη του Μεγάλου Αγιασμού, αλλά γίνεται για την εορτή των Θεοφανείων και *«χάριν του βαπτισθέντος»*. Θεωρείται δηλαδή ως άσκηση και πνευματική προετοιμασία για το Βάπτισμα και τη συμμετοχή των νεοφωτίστων στη θεία Ευχαριστία.

ε) Οι συμβολισμοί στην ακολουθία του Γάμου, σσ. 99-145

Η ακολουθία του Γάμου είναι πράγματι από τις πιο πλούσιες σε συμβολισμούς και έθιμα, πολλών από των οποίων οι ρίζες βρίσκονται στον προχριστιανικό κόσμο, αλλά η Εκκλησία τα ενέταξε στη λειτουργική τάξη του Γάμου δίδοντάς τους βεβαίως το νόημα που ταιριάζει στην ιστορία και τη θεολογία αυτού του μυστηρίου.

Η μελέτη αυτή ασχολείται αναλυτικά με τα γαμήλια σύμβολα, όπως είναι τα δακτυλίδια, οι λαμπάδες, η άρμωση των χειρών, το πέπλο, το κοινό ποτήριο, ο ιερός χορός, η ανάληψη των στεφάνων, διάφορες συμβολικές πράξεις κατά την απόλυση της ακολουθίας, και η λύση των στεφάνων την όγδοη μέρα.

Σκοπός της εργασίας είναι να διερευνήσει τόσο την προέλευση των συμβόλων αυτών, όσο και τη θεολογική σημασία που τους έδωσε η Εκκλησία. Επισημαίνεται ότι έξω από το Χριστοκεντρικό, Εκκλησιολογικό και Εσχατολογικό νόημα, που ως μυστήριο της Εκκλησίας έχει ο Γάμος, οι οποιεσδήποτε συμβολικές πράξεις κινδυνεύουν να χάσουν τη σημασία τους και να αλλοιωθούν από δεισιδαιμονικές αντιλήψεις και λαϊκίστικες ερμηνείες. Απ' αυτή την άποψη τα γαμήλια σύμβολα βοηθούν τόσο στην κατανόηση της εξέλιξης και διαμόρφωσης της ακολουθίας του Γάμου, όσο και στη συνειδητή ένταξη των συζύγων στη «*μικρά Εκκλησία*» και την υπέροχη κοινωνία αγάπης και ζωής που είναι η οικογένεια.

στ) Η θεολογία των ακολουθιών του νυχθημέρου, σσ. 147-181

Μετά τη γενική αναφορά στη διαμόρφωση και τη σημασία του λειτουργικού κύκλου του νυχθημέρου και στις μαρτυρίες των αρχαϊκών πηγών για τις ώρες της προσευχής της Εκκλησίας, αναφερόμαστε ειδικά στους συμβολισμούς του εσπερινού, του όρθρου και των άλλων ακολουθιών του νυχθημέρου με βάση την ερμηνεία που κάνουν στην εκκλησιαστική ακολουθία οι άγιοι Συμεών Θεσσαλονίκης και Μάρκος ο Ευγενικός. Η εργασία αυτή αποτελεί συμβολή στη θεολογία της Λατρείας.

ζ) Θεολογική προσέγγιση της χριστιανικής γιορτής, σσ. 183-207

Στη μελέτη αυτή εξετάζεται η θεολογική και ανθρωπολογική διάσταση του χριστιανικού εορτολογίου. Αρχικά γίνεται λόγος για τη σημασία της γιορτής στον προχριστιανικό κόσμο και για την επίδραση του ιουδαϊκού εορτολογίου στη διαμόρφωση της χριστιανικής γιορτής. Ακολούθως εξετάζεται η γιορτή ως βιωματική-εμπειρική μετοχή στα εορταζόμενα λειτουργικά γεγονότα και αναλύεται ο Χριστοκεντρικός-Εκκλησιολογικός και Εσχατολογικός χαρακτήρας της χριστιανικής γιορτής. Αναλύονται οι στόχοι της, που είναι η μεταμόρφωση του χρόνου, η ανακαίνιση του κόσμου και η εν Χριστώ σωτηρία του ανθρώπου. Τονίζεται ότι κέντρο της γιορτής της Εκκλησίας (κινητό και ακίνητο εορτολόγιο-αγιολογικός κύκλος) είναι η θεία Ευχαριστία. Με βάση δε τις πλούσιες πατερικές μαρτυρίες και τις πληροφορίες της λειτουργικής μας παράδοσης επισημαίνεται η σχέση της χριστιανικής γιορτής με την πνευματική ζωή της Εκκλησίας, καθώς επίσης ο τρόπος συμμετοχής των πιστών στα εορταζόμενα Δεσποτικά, Θεομητορικά και Αγιολογικά γεγονότα. Η εργασία αυτή αποτελεί συμβολή στη θεολογία της χριστιανικής Λατρείας.

η) Η Θεοτόκος στη λαϊκή λειτουργική ευσέβεια, σσ. 209-226

Προκειμένου να προσεγγίσουμε σωστά το εξαιρετο φαινόμενο της βαθειάς προς τη Θεοτόκο πίστης του λαού μας α) αναφερόμαστε στην ευχαριστιακή διάσταση της λαϊκής προς την Παναγία ευσέβειας, με την έννοια ότι η Θεοτόκος κατέχει τιμητική θέση στην προσφορά της Λειτουργίας, αφού τοποθετείται «*εκ δεξιών του ιερού άρτου*», και αποτελεί το κατ' εξοχήν ευχαριστιακό πρόσωπο, αφού καλείται από τους πατέρες «*θυσιαστήριον*» που τραπεζοφορεί «*τον ουράνιον άρτον Χριστόν*» και «*θεόμυστος τράπεζα της υπέρ νουν ιερουργίας*». Η λαϊκή τιμή στην Παναγία είναι συνδεδεμένη με το ευχαριστιακό-αναστάσιμο κλίμα της ζωής της Εκκλησίας. β) Αναλύουμε τους προσδιοριστικούς παράγοντες της λαϊκής λειτουργικής ευσέβειας, όπως είναι η εικόνα, τα προσκυνήματα, οι πανηγύρεις και οι ακολουθίες, Ακάθιστος Ύμνος και Παρακλήσεις, ιδιαίτερα αγαπητές στο λαό μας. γ) Αναζητούμε τις ιστορικές ρίζες και καταβολές της λαϊκής λειτουργικής ευσέβειας, όπως αυτό φαίνεται στα απόκρυφα ευαγγέλια, στο σεβασμό που έτρεφαν οι άνθρωποι στην Παναγία από τα πρώτα χρόνια της ζωής της, αλλά και στην τιμή που η ίδια η Εκκλησία έδωσε στην Παναγία ομολογώντας την «Θεοτόκο». Η λαϊκή ευσέβεια βιώνει με το δικό της τρόπο την εμπειρία και τη Θεολογία της Εκκλησίας μας. Η εργασία αυτή αποτελεί συμβολή στη θεολογία της Λατρείας και ειδικότερα του χριστιανικού εορτολογίου.

θ) Το Τυπικό της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, σσ. 227-241

Πρόκειται για εισήγηση που έγινε στο 10ο Επιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Θεσσαλονίκη, ο Ναός της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης (Ιερά Μονή Βλατάδων, Οκτώβριος 1996).

Στη μελέτη αυτή επισημαίνονται οι διαφορές μεταξύ μοναχικού και ασματικού τυπικού, αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους επικράτησε στην Εκκλησία το μοναχικό τυπικό, και παρουσιάζεται η μεταρρύθμιση που έκαμε ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης στο τυπικό της Αγίας Σοφίας, όπου διετερείτο ακόμη η ασματική τάξη, αλλά εφθαρμένη και παρηκμασμένη.

Έχοντας ο άγιος Συμεών ως πρότυπο το τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας, θεωρώντας τις ασματικές ακολουθίες ως παλαιότερες και αναγκαίες για τη λατρευτική ζωή του ποιμνίου του, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και τις παραδόσεις που είχαν επικρατήσει στη Θεσσαλονίκη, προέβη σε ωρισμένες μεταρρυθμίσεις με όραμα πάντοτε να διαφυλαχθεί η ασματική τάξη ακατάλυτη.

Οι βασικότερες τομές στο τυπικό αυτό ήταν: α) Εμπλούτισε τις ασματικές ακολουθίες του εσπερινού και του όρθρου με τροπάρια και κανόνες από τις αντίστοιχες μοναστικές ακολουθίες και β) μείωσε τον αριθμό των αντιφώνων του ασματικού εσπερινού και του όρθρου. Οι πρωτοβουλίες του αυτές, τις οποίες κατέγραψε ο ίδιος και υπάρχουν στον ανέκδοτο κώδικα 2047 της Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος, στοχεύουν στο να γίνουν οι ακολουθίες πιο σύντομες και πιο ελκυστικές, με την ψαλμωδία, στο λαό. Το εγχείρημα όμως αυτό του αγίου Συμεών για διάφορους λόγους δεν επικράτησε, παρά μόνο μέχρι το θάνατό του.-